

ДИЗАЙН АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 72. 01

О. М. Дудка

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
кафедра архітектури будівель і споруд
та дизайну архітектурного середовища

РОЗВИТОК ФОРМОТВОРЕННЯ ТЕАТРАЛЬНИХ БУДІВЕЛЬ ПІД ВПЛИВОМ ТВОРЧИХ КОНКУРСНИХ ІДЕЙ 1920–1930-х РОКІВ

© Дудка О. М., 2016

Розглядаються еволюційні етапи розвитку форми театрів, розвиток вітчизняної театральної архітектури 1920–1930 рр. з визначенням місця і ролі творчих конкурсів та їхній вплив на формотворення театральних будівель.

Ключові слова: архітектурне формотворення, конкурсні проекти, творчі майстерні, генерування ідей.

Постановка проблеми

У цій роботі висвітлюються питання еволюційного розвитку формотворення театральних будівель, методи організації й проведення творчих конкурсів на театри у вітчизняній архітектурній практиці 1920–1930 рр. та їхній вплив на подальший розвиток теоретичних й практичних проектних розробок. У роботі розглядається загальний процес розвитку теорії та практики вітчизняної архітектури, у якому творчі конкурси є одним з каталізаторів новітнього формотворення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Під час детального аналізу конкурсної архітектурної практики виявлено не тільки проекти (реалізовані і нереалізовані, “паперові” і концептуальні, відзначені преміями і забуті), а й численні текстові документи та рідкісні періодичні видання, які висвітлюють мотиви вибору. Вивчаючи розвиток конкурсної діяльності початку ХХ ст. й механізми її функціонування в архітектурному процесі, важливим є порівняльний аналіз конкурсних проектів та відповідних їм текстів. Саме тому цікаво проаналізувати етапи розвитку формотворення театральних будівель та визначити вплив творчих конкурсів 1920–1930 рр. на подальший розвиток театральної архітектури.

Великий внесок у вивчення творчих конкурсів як специфічної діяльності зробили науково-дослідні праці Г. Б. Бархіна, А. К. Бузова, братів Весніних, М. Я. Гінзбурга, М. Я. Корнфельда, І. І. Леонідова, К. С. Мельникова, В. Е. Хазанової, С. О. Хан-Магомедова та ін. Однак питання методів організації й проведення творчих конкурсів є маловивченими. Єдиним науково-методичним виданням з визначенням специфіки конкурсної діяльності та впровадженням конкурсного проектування у навчальний процес є робота В. О. Тимохіна. Творчі конкурси та різні аспекти цієї проблематики розглядають деякі сучасні наукові публікації закордонних авторів, а саме: В. Г. Басса, С. П. Заварихіна, Л. П. Холодової, М. Д. Майдурової, В. О. Юзбашева та ін. Також архітектурним конкурсам 1920–1930 рр. присвячені окремі роботи сучасних вітчизняних авторів, а саме: В. О. Кодіна, В. І. Проскуракова, К. Т. Черкасової та ін.

Мета роботи – проаналізувати специфічні особливості конкурсної практики 1920–1930 рр. й визначити їхній вплив на розвиток формотворення театральних будівель.

Матеріал дослідження

В умовах сучасного великого міста театральні будівлі є одними з найвеликомасштабніших архітектурних об'єктів, довкола яких формуються основні ансамблі та комплекси міст [1–4].

У зв'язку з цим проблема архітектурно-художнього образу театру залишається однією з основних у сучасній архітектурі.

Архітектура театральних будівель складалася протягом кількох тисячоліть і змінювалась залежно від соціально-економічних умов, характеру театального дійства, й концептуальних та художніх уявлень суспільства на кожному етапі розвитку. До найзначніших досліджень за проблематикою театральної архітектури належать роботи Г. Б. Бархіна [2], В. М. Виноградова, Г. А. Лукомського, А. Г. Мордвинова, Ю. А. Хрипунова й Ю. П. Гнедовського [3], С. О. Хан-Магомедова [4] та ін. Окремо варто відзначити наукові роботи В. І. Проскуракова [5], які є найгрунтовішими щодо дослідження розвитку театральної архітектури. Архітектурні конкурси 1920–1930 рр. розглядають окремі роботи сучасних авторів: В. О. Кодіна, О. В. Конопльової, Т. Г. Маклакової, К. Т. Черкасової, О. О. Швиденко, В. Г. Юзбашева [7] та ін.

Різні типи громадських споруд розвивалися у часі як кількісно, так і якісно. Одні з них мають історичні прототипи, інші виникли в останні десятиліття. Багато з них, зберігаючи своє призначення, безупинно перетворювались якісно, а інколи ставали зовсім неподібними до своїх попередників. Але сучасні театральні споруди зберегли багато спільного зі своїми античними і середньовічними прототипами, коли сцена, просценіум, ложі й ряди глядацьких місць майже не змінилися з античних часів [6].

Аналізуючи розвиток форми театральних будівель і споруд, виділено етапи їх еволюції: античні театри; театри середньовіччя; театри нової доби; театри нового часу. Таку періодизацію обрано для ширшого аналізу розвитку формотворення театральних будівель. Але у монографії В. І. Проскуракова [5, с. 46] прийнята інша хронологічна схема періодизації історії українського театру, яка структурно має такі етапи: старовинний обрядовий театр; театр християнського середньовіччя; новий український театр, який триває до сьогодні. За визначенням В. І. Проскуракова, така схема найбільше підходить для архітектурно-типологічної театральної науки.

Театри – найстаріші громадські споруди, що існують майже в усіх народів світу. Вперше з'явилися вони у Стародавній Греції і мали величезні розміри й унікальну акустику. Крім відкритих театрів, у Греції існували й закриті театри, з невеликою місткістю. У пізніших римських театрах відбулося об'єднання сцени й глядацької частини та саме у закритих римських театрах був започаткований принцип сцени аренного типу. **Важливо, що акустичні й оптичні характеристики античних театрів були довершеними, а сама архітектурна форма давала змогу сприймати дійство з будь-якого місця** [2]. Античні театри прості й величезні, за своїм формотворенням є найбільш звичайними або натуральними.

За часів середньовіччя театральне мистецтво майже зникає. У VII ст. театралізована вистава – це ще не постановка, а театралізоване дійство на релігійну тему. Як сцену у той час використовували відкритий майданчик двору, а постановки були відкритими для широкої публіки. Згодом відновилось будівництво театральних споруд (дерев'яних), але прототипом залишався двір з галереями. Поступово театралізовані постановки влаштовуються у власних будинках знаті, що зумовило виникнення палацових театрів. Деякі акторські трупи будують власні театри. Так, **після театралізованих постановок на релігійні теми, а потім на світські відбулось відродження театральної будівлі як монументальної архітектурної споруди**. На початку XVI ст., з розвитком нових соціальних умов **виникає зацікавленість античним мистецтвом**. Тип театральної будівлі епохи Ренесансу формувався під впливом італійського архітектора С. Серліо, який вперше збудував закриту будівлю театру, де була застосована глибинна сцена. У закритих театральних будівлях кінця XVI ст. **вперше поєднано головні структурні елементи античних театрів** (грецький амфітеатр і римську сцену) **у єдиний просторовий об'єм**.

Розвиток просторової організації театрів у нову історичну добу (XVII–XIX ст.) відбувався під впливом італійської архітектури з введенням змін, зумовлених особливостями суспільного розвитку самого дійства та суспільних потреб у кожній з країн. Подальший розвиток організації театру активно відбувався в театральній архітектурі Франції [2, 6]. Саме у французьких театрах у XVIII ст. **вперше був застосований круглий глядацький зал, а композиційну структуру збагачено введенням додаткових приміщень – фойє, вестибюлю, галереї тощо**. Згодом у театральних будівлях Франції **була довершена нова форма залу у напівеліпс** і трансформовано ложі вбіль відкриті. Варто відзначити й збагачення декорування інтер'єрів і фасадів французьких театрів.

А найбільшим досягненням французької театральної архітектури цього періоду є великий театр у Бордо, у якому вперше було застосоване купольне перекриття залу, що збагатило композиційну форму театрів і вплинуло на її подальший розвиток. Наприкінці XVIII ст. у французьких театрах поширюється застосування купольного перекриття залу, що **розширило можливості для організації внутрішнього простору**. Важливо також, що глибинна сцена з великим порталом створила необхідні умови для розвитку оперних і балетних постановках, коли дійство зосереджене в глибині сцени.

Розвиток суспільства XIX – початку XX ст. зумовив появу нового типу театру, де було знівельоване рангове розподілення. На цей час було розроблено й реалізовано кілька нових функціональних ідей, а саме: секторальний та аудиторний типи залу. Важливими здобутками в театральній архітектурі цього часу були **концептуальні розробки віденських архітекторів Ф. Фельнера і Г. Гельмера, які розробили й апробували театральну будівлю, що здатна була бути культурним, архітектурним, ментальним символом**, а також могла бути готовою до еволюції архітектурно-мистецького оздоблення. Першою такою спорудою став Народний театр у Відні, який змінював назву, архітектурне оздоблення, пропорції сцени та залу, що стало можливим завдяки простій, логічній архітектурно-просторовій і функціонально-організаційній схемі театральної будівлі.

Варто зазначити, що **цей період відзначився й театральними експериментами інших архітекторів-практиків і теоретиків**. А. Лоос у 1898 р. розробив ескіз “Театру 4000”, в якому глядачі знаходились в однакових умовах, а композиційна побудова була вирішена в еліпсоподібній формі [6]. Г. Фрітц запроєктував театральну будівлю у вигляді комплексу із закритим і літнім театром, а П. Роллер в проєкті літнього театру запропонував перенести архітектуру античного театру у XX ст. **Ці проєктні розробки так і не були реалізовані, але саме ці “паперові” експериментальні проєкти дуже вплинули на розвиток театального проєктування та будівництва**.

На початку XX ст. відбувається пошук нових форм організації театру, що породжує ідеї синтетичного театру, театру з трансформацією залу, сцени тощо. Усе це зумовило необхідність формування принципово нових підходів до архітектури театрів, що було неможливо без генерації нових творчих ідей, однією з форм яких є архітектурні конкурси. Одночасно з’явилися нові стилі, форми, течії у театральному мистецтві, що відобразилося на формотворенні театральних будівель. Це був бурхливий час пошуків та експериментів. Саме до них потрібно зарахувати театри робітничої молоді (ГРАМи) – молодіжні напівпрофесійні театри, які вперше були створені у 1925 р. одночасно в Ленінграді і Харкові. Пізніше, у 1927 р. був створений Центральний театр робочої молоді у Москві [2, 4, 6].

У 1920–1930 рр. вітчизняна театральна архітектура розвинулась у зв’язку зі зміною соціально-економічної і політичної ситуації в країні. **Важливою проблемою в архітектурі того часу було стрімке прагнення до спорудження принципово нових типів театральних будівель, які мали бути культурно-просвітницькими закладами для широких народних мас**. Саме тому програмою й умовами конкурсів на такі споруди були закладені й новітні ідеї, які найчастіше не могли здійснитись, але були орієнтирами творчих експериментувань. Відмовившись від традиційних уявлень щодо театального проєктування, учасники конкурсів змінили вигляд театру, однак основні вимоги до театрів, які мають домінуючу роль в архітектурному ансамблі міста, були збережені й значно розвинені внаслідок величезних масштабів самих дійств і розмірів споруд. Отже, **збереглась основна містобудівна роль традиційного класичного театру, що є центром відкритого міського середовища, але різко змінилась просторова структура сцени і залу, що відповідає багатоваріантній трансформації з різноманітним використанням сценічного комплексу**.

В історії розвитку конкурсної діяльності одним з найвизначніших є міжнародний конкурс на Театр масового музичного дійства на 4000 глядачів у м. Харкові, оголошений у 1930 р. В програмі конкурсу було зазначено, що рішення повинно бути справді нове й оригінальне, яке повною мірою повинно відображати ідеологічне значення театру у розвитку радянської культури [4, 6]. На конкурс було представлено близько 143 проєктів, майже дві третини з яких від іноземних архітекторів з Німеччини, Швеції, США, Японії, Франції. Більшість проєктів були виконані у пануючих на той час формах конструктивізму, але деякі проєктні рішення відрізнялися над-

звичайно цікавими новаторськими підходами. Так, автор премії 1-а А. Кастнер (США) демонстрував величезну кількість трансформацій, а ідея взаємозаміни функцій шляхом просторової трансформації двох сцен пропонувалась Зденко-Стрижичем (Німеччина), який здобув премію 1-с. У проекті архітектора Ч. Кавакіта (Японія) залежно від театральної або будь-якої іншої постановки глядачам треба було ліфтами піднятися на 11 поверх. Деякі автори пропонували варіанти величезного театрального середовища, поєданого з вулицею. А В. Гропіус, який пропонував майже просте рішення театру, новаторським у своєму проекті визначив кінофіковані стіни, коли хтось ззовні міг бачити театральну постановку на сцені.

Але переможцем конкурсу був визнаний проект братів Весніних, у якому внутрішнє середовище театру вирішувалось у вигляді єдиного об'єму, а сцена трансформувалась і використовувалась для різноманітних театральних масових постановок, при цьому місткість залу збільшувалась з 4000 до 6000 глядачів. До речі, самі автори визначали проект Харківського театру масового музичного дійства як свій найкращий творчий здобуток [2, 6].

Детальний аналіз представлених на конкурс робіт і матеріалів професійного дискурсу свідчить, що у конкурсних пропозиціях був представлений весь спектр як традиційних, так і новітніх підходів щодо реалізації поставленої в умовах конкурсу мети, а саме:

- ідея трансформації глядацького залу та сцени зі зміною кількості глядачів;
- ідея зміни форми сцени залежно від театральної постановки;
- новітні підходи до організації театрального дійства;
- функціональне сполучення внутрішнього простору театру з міським оточенням;
- активна участь глядачів у театральному дійстві;
- новітні сценічні й технологічні прийоми.

Майже одночасно з конкурсом у Харківському театрі були проведені ще кілька конкурсів, що стосувались театрів, які значно вплинули на подальший розвиток театральної архітектури. **Важливо підкреслити взаємозв'язок конкурсної практики, коли кожний попередній конкурс та його організаційні вимоги враховувались у наступних конкурсах.**

Під час проведення конкурсу на проект “синтетичного” театру у Новосибірську різко виявилися суперечності між вимогами програми конкурсу та неможливістю їх реалізації. Відповідно до головної планувальної вимоги театр мав бути “конструктором” і, крім театральних постановок, повинен був трансформуватися у цирк, бібліотеку, картинну галерею, кінотеатр тощо. Але реалізувати таку грандіозну будівлю в суворих кліматичних умовах було дуже складно, проект багаторазово перероблявся, в результаті чого змінювалось архітектурне й функціональне рішення театру.

За підсумками Всесоюзного конкурсу на оперно-драматичний театр у Ростові-на-Дону переможцем був визнаний проект Бархіних, але після оголошення результатів О. В. Щуко й В. Г. Гельфрейх запропонували свій, цікавіший проект. І тоді було прийняте безпрецедентне рішення – преміювати одних авторів, а реалізувати інший проект.

Варто відзначити і конкурс на проект синтетичного театру для Свердловська на 8000 глядачів як найпоспідовніший щодо зумовленої універсальності театру. Крім вимог до універсальності використання театральної будівлі, програмою конкурсу пропонувалась нова ідея щодо необхідності створення цілої системи спеціальних приміщень і лабораторій для виховання масового глядача. Цей конкурс виявив нереальність багатьох вимог у пошуках нового масового театру.

Важливо, що саме з цього часу **були переглянуті програмні конкурсні вимоги до нових театральних будівель**: значно зменшена місткість залів, обов'язково з урахуванням оптичних і акустичних умов; для розташування місць поряд з амфітеатром допускаються партер, яруси і балкони; універсальність використання театрального простору змінено на основне призначення; перенесення дійства у зал зберігається лише за спеціальними технологічними вимогами до театральної постановки.

Аналіз повоєнної світової практики архітектури театральних будівель і споруд свідчить про значний вплив на її розвиток творчих ідей, започаткованих у конкурсах 1920–1930 рр., і особливо теоретичного та проектного досвіду, набутого в результаті конкурсу на Харківський театр. У будівлях багатьох сучасних театрів застосовано багато започаткованих у цьому конкурсі прийомів трансформації залу та сцени, відкриття внутрішнього простору на зовнішнє міське середовище. **Аналіз сучасних конкурсних проектів на театри виявляє їх наступність щодо конкурсів**

1920–1930 рр. як за рівнем постановки мети, так і за формою проведення. Творчі набутки цього періоду мають великий вплив на сучасну архітектуру, а деякі інноваційні ідеї є надихаючими для реального проектування [6].

У сучасних російських публікаціях тема історії архітектурних конкурсів розглядається у цікавому ракурсі, коли аналізується формотворення як філософія архітектури [7]. Виявлено, що, **по-перше**, є різниця між тим, як виникла творча ідея, і тим, як вона творчо була висловлена автором; **по-друге**, необхідно розуміти, звідки в автора з'являється саме такий архітектурний образ; **по-третє**, творчі образи потрібно адресувати, а не шукати іню адресу. У цьому сенсі **архіви конкурсів – банк найрізноманітніших архітектурних форм, де цікавими є саме конкурсні ідеї та проекти 1920–1930 рр.** і де авангардні рішення були висловлені авторами тоді, коли вони розглядали власну творчу ідею разом з середовищем і в середовищі. Так, в результаті проведення конкурсів був збудований оперний театр у Сідней, опера – в Парижі, театр – у Пекіні тощо. Варто також відзначити масштабні конкурси на другу сцену Маріїнського театру у Санкт-Петербурзі (2002 р.), на проект музичного театру у Калінінграді (2007 р.), на реконструкцію театру у Дюнкерке (2009 р.), на проект органічного театру у Новосибірську (2009 р.), на проект Пермського театру опери та балету (2010 р.) тощо.

Висновки

Отже, конкурсна практика сприяла виникненню нових форм і підходів до створення громадських споруд, зокрема новітньої театральної архітектури. З'ясовано, що широке застосування вітчизняних архітектурних конкурсів 1920–1930 рр. було зумовлене пошуком нових форм театального дійства (і, відповідно, організацією театального простору) та розвитком суспільства і технологічних можливостей для реалізації новітніх архітектурних ідей. Архітектурні конкурси 1920–1930 рр. були складовою частиною єдиного процесу, що включав архітектурну теорію і практику, яка значною мірою збагачувалась новітніми ідеями й конкурсними розробками.

Одним з найвизначніших став міжнародний конкурс на спорудження Театру масового музичного дійства на 4000 глядачів у Харкові. І хоча будівля театру не була реалізована, величезну роль цього конкурсу неможливо переоцінити. Адже уся театральна архітектура ХХ ст. пройшла під впливом творчих ідей, запропонованих учасниками цього конкурсу. Архітектори 1920–1930 рр. активно займалися концептуальними ідеями і пропонували новий альтернативний спосіб розвитку архітектури, намагаючись створити нову реальність.

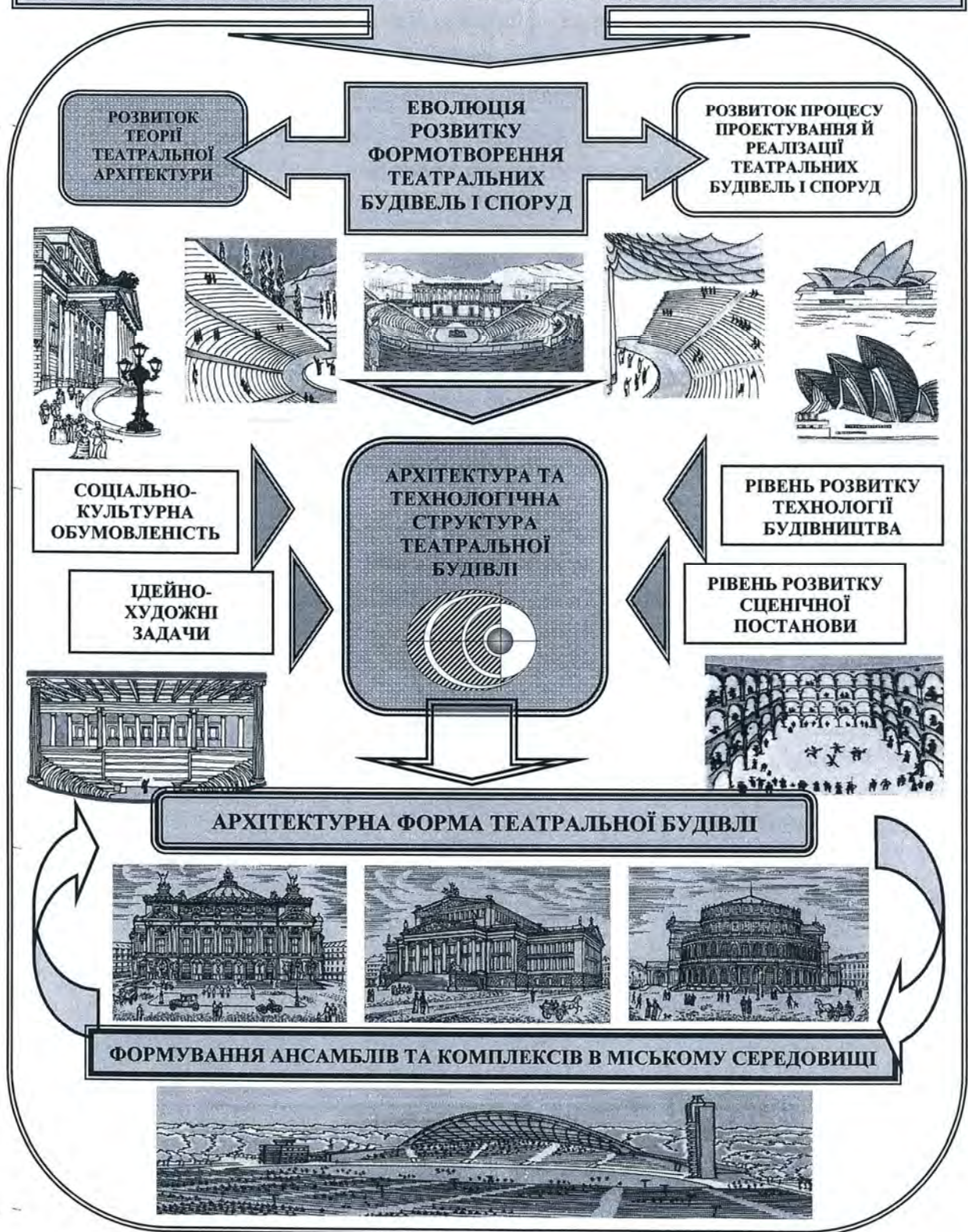
Аналіз сучасних конкурсних проектів на театри виявляє їх наступність щодо конкурсів 1920–1930 рр. як за рівнем постановки мети, так і за формою проведення. У сучасній архітектурній практиці проведення конкурсів залишається обов'язковим етапом під час розроблення визначних архітектурних об'єктів, до яких належать і театральні споруди.

На основі аналізу теоретичної бази, наукових праць та публікацій щодо організації і проведення конкурсів визначено, що будь-які новітні ідеї виникають у процесі розвитку творчої діяльності, на яку впливають різні системи цінностей будь-якого періоду, а саме: загальнокультурні, соціально-ідеологічні, ідейно-художні, професійні з виявленням творчих традицій, напрямків, рухів різних організацій, груп тощо (рисунки).

1. Лінда С. М. *Архітектурне проектування громадських будівель і споруд : навч. посіб.* / С. М. Лінда. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2010. – 608 с. 2. Бархин Г. Б. *Архитектура театра* / Г. Б. Бархин. – М. : Академия архитектуры СССР, 1947. – 248 с. 3. *Архитектура советского театра* / Ю. А. Хрипунов, Ю. П. Гнедовский, С. В. Гнедовский и др. – М. : Стройиздат, 1986. – 400 с. 4. Хан-Магомедов С. О. *Конструктивизм – концепция формообразования* / С. О. Хан-Магомедов. – М. : Стройиздат, 2003. – 576 с. 5. Проскураков В. І. *Архитектура украинского театра. Простір і дія* / В. І. Проскураков. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2001. – 564 с. 6. Дудка О. М. *Традиції та новаторство в архітектурі харківських театрів* / О. М. Дудка // *Коммунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб.* – К. : Техніка, 2009. – Вып. 90. – С. 81–86. 7. Юзбашев В. Г. *Конкурс: инструкция* [Электронный ресурс] / В. Г. Юзбашев // *Архитектурный вестник.* – 2007. – № 1(94). – Режим доступа к журналу : <http://archvestnik.ru/ru/magazine/894>.

КОНКУРСНІ ПРОЕКТИ НА ТЕАТРАЛЬНІ БУДІВЛІ (РЕАЛІЗОВАНІ Й НЕРЕАЛІЗОВАНІ, ПАПЕРОВІ Й КОНЦЕПТУАЛЬНІ) МАЛИ ВИЗНАЧАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ ФОРМОТВОРЕННЯ ТЕАТРАЛЬНИХ БУДІВЕЛЬ І СПОРУД ТА ВПЛИНУЛИ НА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК АРХІТЕКТУРИ ТЕАТРІВ

Розвиток формотворення театральних будівель і споруд

ON THE DEVELOPMENT OF THEATRE BUILDINGS MORPHOGENESIS UNDER THE CREATIVE COMPETITION IDEAS INFLUENCE OF 1920–1930's

© Dudka Olena, 2016

In the paper are considered the evolutionary stages of the theaters form development, the development of 1920–1930's domestic theatrical architecture with the definition of the creative competitions' place and role and their influence on the theater buildings formation.

During a detailed analysis of the competitive architectural practice it have been revealed not only projects, but many text documents and rare periodicals editions, that covering the motives of choice. In the study of the competition activity development of the early twentieth century a comparative analysis of the competitive projects and corresponding texts is important in architectural process. It is therefore interesting to analyze the stages of theater buildings morphogenesis and to determine the impact of 1920-1930's creative competitions on the further theater architecture development. Different types of public buildings have been evolved over the time both – quantitatively and qualitatively. Some of them have historical prototypes – others emerged in recent decades. Many of them constantly grew high in quality, and sometimes were quite different from their predecessors. But contemporary theater buildings have retained much in common with their ancient counterparts, when scene, proscenium, box-seats and rows of seats have not been changed since the ancient times.

Theatres are the oldest public buildings that exist in almost all nations. They first appeared in ancient Greece and had a huge size and unique acoustics. In the later Roman theater the unification of scene and viewing parts was happened. During the Middle Ages theatre almost disappeared. In the VII century theatrical performance was not a decree, but a theatrical action on a religious theme. At that time, the open areas of the court were used as the scene, and performances were opened to the public. The development of the spatial organization of theater in the new historical period (XVII–XIX) took place under the influence of Italian architecture with the introduction of the changes caused by development features of the action. Further development of the theater organization was active in theater architecture of France. The XIX-early XX development of society caused the emergence of a new type of theater, which was offset by rank distribution. In the early twentieth century was occurred the seeking of new forms of theater organization, that generated the synthetic theatre ideas – theatre with the transformation of the hall, stage etc. This resulted in the necessity to create fundamentally new approaches to theater architecture, which was not possible without generating new creative ideas, where architectural competitions are one of those forms. One of the most significant was the international competition for theater of mass musical action for 4000 spectators in Kharkiv. Although the theater building was not implemented, a huge part of this competition can not be overstated. Because all theatrical architecture of XX century was greatly influenced by creative ideas offered by participants in this contest. Architects of 1920–1930's were actively engaged in conceptual ideas and have proposed new alternative method of architecture, trying to create a new reality.

Key words: architectural form development, creative competitions, creative master-classes, idea generating.